

УДК 371.134:372.4

Анна Лозенко

ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ УМІНЬ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ДИДАКТИКА»

Важливою та необхідною умовою конкурентноздатності сучасного випускника вищого навчального закладу на ринку праці є не тільки особистісна складова його компетентності, а й функціональна – система знань, вмінь та навичок. Модернізація вищої педагогічної освіти повинна ґрунтуватись на принципі компетентнісного підходу, який передбачає як успішну адаптацію молодого спеціаліста до місця та умов праці, так і безперервний професійний розвиток, що включає себе постійне вдосконалення умінь виділяти, формулювати різноманітні проблеми, усвідомлювати причини їх виникнення, висувати конструктивні способи розв'язання, об'єктивно аналізуючи та корегуючи отримані результати.

Державним стандартом початкової загальної освіти від 20 квітня 2011 року компетентність визначається як набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватись на практиці. Звідси випливає, що процес формування всіх без виключення компетенцій (ключових, загальнопредметних та предметних) обов'язково супроводжується розвитком певних інтелектуальних умінь, які виступають одночасно і складовою, і внутрішнім ресурсом успішного розвитку компетенцій. Такої думки дотримуються Г. Т. Абдулліна [1], О. Г. Асмолов [2], В. Д. Шадриков [10], які у своїх роботах доводять взаємообумовленість компетентності та діяльності. З огляду на дані дослідження можна засвідчити, що педагогічна діяльність практикуючого вчителя визначається не тільки особистісними соціально детермінованими її характеристиками, а й інтелектуальними уміннями як предметними складовими його компетентності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що теоретичну основу розв'язання проблеми розвитку інтелектуальних умінь учнів складають концепції та теорії розвивального навчання (В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін та ін.), поетапного формування інтелектуальних дій (П. Л. Гальперін, Н. Ф. Талізїна), проблемного навчання (А. В. Хуторської та ін.).

Питаннями визначення сутності інтелектуальних умінь, класифікації, особливостями формування займалися Н. О. Менчинська, Ю. О. Самарін, В. Ф. Паламарчук та ін. Попри широкий спектр досліджуваної проблеми, спільної думки щодо поділу цих умінь на класи серед науковців немає. Також залишається недостатньо вивченим аспект формування інтелектуальних умінь у майбутніх учителів початкової школи.

З огляду на вище зазначене, **мета** нашої **статті** полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробці засобів, які б сприяли формуванню у студентів спеціальності «Початкове навчання» інтелектуальних умінь в процесі вивчення курсу «Дидактика».

Завдання статті полягають у наступному:

- теоретично обґрунтувати структуру та класифікацію інтелектуальних умінь майбутнього вчителя;
- розробити систему завдань, які сприяють формуванню у студентів спеціальності «Початкове навчання» інтелектуальних умінь в процесі вивчення курсу «Дидактика».

Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчив, що природа інтелектуальних умінь обумовлена сформованістю у людини узагальнених способів мисленнєвої діяльності, які є передумовою адекватної оцінки реалізованих дій та нестандартних способів розв'язання професійних завдань [9].

На рівні теоретичного узагальнення, можна засвідчити, що загалом уміння та навички диференціюються вченими (Н. О. Менчинська, Н. Ф. Талізін, В. О. Онищук, А. І. Щербаков) на узагальнені (міжпредметні) та часткові (специфічні для окремих предметів), інтелектуальні і практичні, навчальні та уміння самостійної організації учіння, загальнотрудова та професійна, раціональні та нераціональні, продуктивні і репродуктивні тощо. Отже, аналіз даної проблеми показав, що науковці виділяють інтелектуальні уміння в окрему групу, обґрунтовують психолого-педагогічні основи їх формування, визначають особливості розвитку інтелектуальних умінь у різних вікових категорій учнів, розкривають сутність та структуру даних умінь у майбутніх спеціалістів тощо.

Ми погоджуємося з вченими щодо виділення інтелектуальних умінь потенційного професіонала в окрему групу і вважаємо, що їх структура представлена системою логічних (розумових) дій, прийомів та операцій – аналізу і синтезу, узагальнення та класифікації, порівняння та протиставлення, знаходження причинно-наслідкових зв'язків тощо. Тим не менш, розглядаючи проблему формування інтелектуальних умінь у майбутніх учителів початкової школи, слід обов'язково враховувати структуру професійно-педагогічної діяльності вчителя з планування, проектування, конструювання, організації та аналізу результатів навчального процесу у початковій ланці освіти.

Неоднозначність у питанні класифікації породжує існування в педагогіці вищої школи різноманітних систем завдань, спрямованих на формування інтелектуальних умінь у студентів. Так, В. О. Онищук пропонує розділяти завдання з формування інтелектуальних умінь на три групи. Перша група спрямована на відтворення фактичного матеріалу, друга – на порівняння виучуваних предметів явищ, третя – на розкриття причинно-наслідкових зв'язків між ними.

Д. Д. Зуєв [5] поділяє завдання наступним чином:

1. Завдання, які спрямовуються на відтворення вивченого, первинну систематизацію фактів, явищ, понять.
2. Завдання, які сприяють оволодінню методами логічного мислення та досвідом творчої діяльності (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, уточнення, конкретизації, систематизації).
3. Завдання на застосування отриманих знань (виконання самостійних робіт, оволодіння уміннями та навичками).

Н. О. Гаруля [1] розроблено наступну класифікацію завдань з формування інтелектуальних умінь:

- а) за видами інтелектуальних умінь;
- б) за складністю (з одним умінням – прості, з двома – складні);
- в) за складністю навчального матеріалу;
- г) за кількістю учасників (індивідуальні, колективні тощо);
- д) за процедурою: на знаходження інтелектуальних умінь у складному тексті; на складання прийомів і завдань (щодо заданого уміння, заданого змісту або за вільним вибором); завдання, які вимагають відповіді на поставлене питання (короткої та неоднозначної, розгорнутої – з поясненням вибору одного із альтернативних рішень, щодо вибору повного і правильного із неповних та неточних з одним найкращим).

Ми дотримуємось думки про те, що завдання з формування інтелектуальних умінь у майбутніх учителів початкової школи повинні обумовлюватись структурними етапами діяльності вчителя і учнів у навчальному процесі. Тому, ґрунтуючись на дослідженнях Ю. К. Гуськова [4], з метою цілеспрямованого формування у майбутніх учителів початкової школи інтелектуальних умінь, пропонуємо розробляти завдання, які б відповідали всім складовим педагогічного процесу. Отже, класифікувати завдання з формування у студентів інтелектуальних умінь можна наступним чином:

1. Завдання на визначення цілей та завдань навчання.
2. Завдання на конструювання та проектування:
 - змісту навчання;
 - методів навчання;
 - форм організації навчальної діяльності учнів;
3. Завдання на контроль, корекцію та аналіз отриманих у навчальному процесі результатів.

Найбільш оптимальною для формування у студентів спеціальності «Початкове навчання» інтелектуальних умінь в процесі їх підготовки до навчання молодших школярів є навчальна дисципліна професійно-педагогічного циклу підготовки – «Дидактика». Тому, далі представляємо низку розроблених нами завдань з формування у майбутніх учителів початкової школи інтелектуальних умінь засобами вивчення курсу «Дидактика».

Організацію діяльності з формування у студентів інтелектуальних

умінь пропонуємо здійснювати за допомогою різних видів дидактичних завдань та ситуацій, які відповідають основним етапам майбутньої дидактичної діяльності і структури даних умінь.

Керуючись принципом зв'язку дидактичної теорії і практики, спрямованим на забезпечення органічної взаємодії теоретичної та практичної дидактичної підготовки студентів до майбутньої дидактичної діяльності, починаючи з II курсу студенти знайомляться з особливостями процесу навчання у початковій школі.

Тому, з метою набуття первинного досвіду застосування студентами інтелектуальних умінь в умовах ситуацій реального навчального процесу у початковій школі, нами було розроблено низку завдань для виконання лабораторних занять та пропедевтичної педагогічної практики.

Далі наведемо конкретні приклади завдань, спрямованих на формування у студентів інтелектуальних умінь, необхідних для ефективного здійснення дидактичної діяльності у початковій школі.

З огляду на обов'язковість сформованості у майбутніх учителів початкової школи дидактичних умінь планувати, проектувати, конструювати та моделювати процес навчання дітей молодшого шкільного віку, формування інтелектуальних умінь пропонуємо засобами змісту саме цих видів дидактичної діяльності.

Наприклад, формуванню у студентів інтелектуальних умінь сприятиме розв'язання ними наступних завдань, задач і ситуацій:

1. Доведіть взаємообумовленість мети та цільових завдань уроку. Якими логічними операціями та процедурами Ви скористалися у процесі розв'язання даного завдання?

2. Розробіть послідовну систему аргументів щодо спільних та відмінних ознак цільових та навчальних завдань уроку. Зафіксуйте запитання, які виникали у Вас в процесі розв'язання завдання. Чи допомагали вони Вам у просуванні та регуляції Вашої мисленнєвої діяльності?

3. Обґрунтуйте раціональність застосування вчителем початкової школи класифікації уроків за дидактичною метою. Зафіксуйте їх у вигляді алгоритму проміжних результатів (тверджень, суджень) та підведіть їх до узагальнюючого висновку.

4. Наведіть приклади взаємозалежності компонентів змісту навчального матеріалу (теоретичного, емпіричного, практичного) уроку від характеру цільових завдань (можливо, на прикладі з помилкою). Представте логіку виникнення Ваших думок у вигляді етапів здійснення інтелектуальної діяльності (для кожного прикладу окремо).

5. Розробіть алгоритм складання вчителем початкових класів плану уроку (за даною темою). Кожну позицію аргументуйте, починаючи словами: ...оскільки, тому-що; за рахунок того, що; у зв'язку з тим, що; так як... тощо.

6. Наведіть приклади найбільш поширених помилок у

формулюванні мети уроку. Складіть правила визначення мети уроку для вчителя початкової школи.

7. Сконструйте дидактичну клітинку уроку відповідно до заданої теми, мети, змісту навчального матеріалу та певної ланки засвоєння знань (сприйняття та первинне усвідомлення; осмислення зв'язків і залежностей у виучуваному матеріалі та розкриття внутрішньої сутності виучуваних явищ; узагальнення і систематизація знань; застосування умінь і навичок; контроль і оцінка знань, умінь і навичок). У якій послідовності розгортався хід Ваших думок? Сформулюйте та зафіксуйте їх письмово.

8. Доведіть залежність вибору методу та форми організації навчальної діяльності учнів в межах конкретної дидактичної клітинки від:

- характеру цільового завдання;
- змісту навчального матеріалу;
- навчальних можливостей учнів (низьких, середніх, високих).

9. У вигляді дидактичної клітинки, наведіть приклади невідповідності у застосуванні вчителем початкової школи методу і форми організації навчальної діяльності учнів характеру цільового завдання та змісту дози виучуваного у процесі мікродіяльності вчителя і учнів. Сформулюйте правила, які б упереджували дані помилки вчителя.

10. За навчальною ситуацією уроку, який Ви спостерігали у початковій школі, сконструйте модель методу за зовнішньою формою та внутрішньою сутністю. Визначіть оптимальність або хибність обраного вчителем методу за логікою пізнання та рівнем навчальних можливостей учнів. Намалюйте відкореговану Вами модель методу. Розробіть рекомендації вчителю початкових класів щодо доцільності вибору методів за внутрішньою сутністю.

11. Від яких компонентів мікродіяльності вчителя і учнів залежить вибір зовнішньої форми методу навчання? Оформіть Ваші думки у вигляді правил.

12. Сконструйте модель методу навчання за зовнішньою формою та внутрішньою сутністю за завданням ланцюжком відповідних йому прийомів, дій та операцій. Сформулюйте рекомендації щодо взаємообумовленості в межах конкретної дидактичної клітинки методу, прийомів, мисленневих операцій, практичних дій, змісту навчального матеріалу та навчальних можливостей учнів.

13. Доведіть, що структура процесу навчання є інваріантною структурі дидактичної клітинки; процес навчання і дидактична клітинка представляють собою цілісну систему, що має ознаки морфологічності, структурності, функціональності та генетичності.

14. В межах дидактичної матриці уроку (за В. І. Бондарем), розробіть алгоритм конструювання методу навчання для молодших поколінь студентів, які будуть вивчати дидактику.

15. У межах дидактичної матриці, розробіть модель уроку як

цілісної системи, відслідковуючи хід власної інтелектуальної діяльності за такими параметрами:

- усвідомленість та осмисленість визначення мети уроку як передбачуваного кінцевого результату;

- поетапний контроль здійснення діяльності з проектування уроку з фіксацією проміжних результатів власної діяльності: відповідність теми уроку та її місця у програмі меті; правильність вибору типу уроку; оптимальність поділу змісту навчального матеріалу на структурні компоненти; правильність формулювання цільових завдань та їх відповідність етапам уроку; оптимальність вибору засобів навчання; доцільність визначення методу навчання за зовнішньою формою та внутрішньою сутністю; оптимальність вибору форми організації навчальної діяльності вчителя і учнів;

- фіксація питань, які виникають протягом проектування уроку та відповідей, які просувають процес проектування;

- об'єктивна оцінка та аналіз власної діяльності з проектування уроку на предмет її ефективності у реальних умовах навчального процесу.

Отже, інтелектуальні уміння є необхідною і важливою складовою професійно-педагогічної діяльності вчителя, визначаючи, багато у чому, її ефективність та якість. Так як інтелектуальні уміння спеціаліста є предметними складовими його компетентності, виникає закономірна необхідність у їх цілеспрямованому формуванні. У межах даної статті, враховуючи дослідження сучасних зарубіжних та вітчизняних учених, нами було теоретично обґрунтовано та розроблено систему завдань, які сприяють формуванню у студентів спеціальності «Початкове навчання» інтелектуальних умінь в процесі вивчення курсу «Дидактика». Класифікація цих завдань обумовлюється:

- логікою розгортання етапів діяльності вчителя і учнів у навчальному процесі;

- особливостями структури інтелектуальних умінь, яка представлена системою логічних (розумових) дій, прийомів та операцій аналізу і синтезу, узагальнення та класифікації, порівняння та протиставлення, знаходження причинно-наслідкових зв'язків, моделювання тощо.

На нашу думку, застосування у підготовці майбутніх учителів початкової школи саме такої системи завдань сприятиме якісному та свідомому формуванню у студентів інтелектуальних умінь ефективною організації навчального процесу у початковій ланці освіти.

Звичайно зміст даної статті не вичерпує всієї проблематики щодо засобів формування у майбутніх учителів інтелектуальних умінь. Але представлена нами у статті система завдань із формування у студентів інтелектуальних умінь стане у нагоді не тільки майбутнім учителям початкової школи, але й потенційним вчителям інших спеціалізацій, а також викладачам вищих педагогічних закладів освіти і практикуючим педагогам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллина Г. Т. Развитие интеллектуальных умений будущего учителя в компетентностно-ориентированном образовательном процессе вуза / Г. Т. Абдуллина // *Фундаментальные исследования*. – 2011. – № 12 (часть 4). – с. 723–731.
2. Асмолов А. Г. Как проектировать универсальные учебные действия в начальной школе. От действия к мысли : пособие для учителя / [А. Г. Асмолов и др.] ; под ред. А. Г. Асмолова. – 3-е изд. – Москва : Просвещение, 2011. – 151 с.
3. Бондар В. І. Модульно-рейтингова технологія вивчення навчальної дисципліни / В. І. Бондар. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1999. – 48 с.
4. Гуськов Ю. К. Задачи и задания по совершенствованию профессиональной подготовки учителей труда / Гуськов Ю. К., Кобозев Н. Н. ; под ред. Гуськова Ю. К. – М. : АПН СССР, 1989. – С. 58–65.
5. Зуев Д. Д. Школьный учебник / Д. Д. Зуев. – М. : Педагогика, 1983; Вербицкий А. А. Инварианты профессионализма : проблемы формирования / А. А. Вербицкий, М. Д. Ильязова. – Москва : Логос, 2011. – 287 с.
6. Менчинская Н. А. Проблемы учения и умственного развития школьника : избр. психол. тр. / Н. А. Менчинская ; [ред.-сост. и авт. вступ. ст., с. 7–30, И. С. Якиманская] ; АПН СССР. – М. : Педагогика, 1989. – 218 с.
7. Паламарчук В. Ф. Як виростити інтелектуала / В. Ф. Паламарчук. – Тернопіль : «Навчальна книга – Богдан», 2000. – 152 с.
8. Онищук В. А. Типы, структура и методика урока в школе / В. А. Онищук. – К. : Радянська школа, 1976. – 183 с.
9. Талызина Н. Ф. Формирование познавательной деятельности учащихся / Н. Ф. Талызина ; Пед. о-во АрмССР ; [перевод]. – Ереван : Луйс, 1985. – 87 с.
10. Шадриков В. Д. Качество педагогического образования : [монография] / В. Д. Шадриков. – Москва : Логос, 2012. – 199 с.
11. Щербаков А. И. Психологические основы формирования личности советского учителя / А. И. Щербаков. – Л. : Просвещение, 1967. – 266 с.